

ACTES DEL IV CONGRÉS D'ARQUEOLOGIA MEDIIEVAL I MODERNA A CATALUNYA

Tarragona, del 10 al 13 de juny de 2010

Volum I

Crèdits

Edita

Ajuntament de Tarragona
Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM)

Col·lecció

TAU-Treballs d'Arqueologia Urbana número 3
Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya

Coordinació

Isabel Fernández del Moral (ACRAM)
Joan Menchon (Ajuntament de Tarragona)
Josep M. Vila (ACRAM)

Consell de redacció

Jordi Aguelo (ACRAM)
Gemma Caballé (ACRAM)
Marina Miquel (ACRAM)
Lourdes Moret (ACRAM)
Montse Piñeiro (ACRAM)
Alba Rodríguez (ACRAM)
Carme Subiranas (ACRAM)

Correcció lingüística

Assumpta Grabolosa (Badabdoc Comunicació SCP)

© dels textos i les imatges

els autors

Disseny gràfic i maquetació

Centaures del Desert

Disseny de portada

Gabinet de Disseny Gràfic, Ajuntament de Tarragona

© d'aquesta edició

Ajuntament de Tarragona
Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM)

Impressió

IV CONGRÉS D'ARQUEOLOGIA MEDIEVAL I MODERNA A CATALUNYA

Organització

Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval
(ACRAM)
Ajuntament de Tarragona

Comité científic

Maria Bonet (URV)
Antoni Caballé (GC)
Albert López (SPAL)
Josep M. Macias (ICAC)
Joan Menchon (Ajuntament de Tarragona)
Maite Miró (GC)
Isidre Pastor (Ad'AC)
Eduard Riu (GC)
Francesc Tarrats (MNAT)
Antoni Virgili (UAB)

Coordinació

Joan Menchon (Ajuntament de Tarragona)
Josep M. Vila (ACRAM)

Comité organitzador

Jordi Aguelo (ACRAM)
Gemma Caballé (ACRAM)
Isabel Fernández del Moral (ACRAM)
Marina Miquel (ACRAM)
Lourdes Moret (ACRAM)
Montserrat Piñeiro (ACRAM)
Alba Rodríguez (ACRAM)
Carme Subiranas (ACRAM)

Amb la col·laboració de

Departament de Cultura
Generalitat de Catalunya

Amb el suport de

Institut Municipal d'Educació de Tarragona
Empresa Municipal de Mitjans de Comunicació de Tarragona SA
Antequem
Arqueociència SC SL
Arrago SL
Codex-Arqueologia i Patrimoni
Estrats
Janus SL

In memoriam

Dr. Manuel Riu i Riu (1929-2011)

Dr. Xavier Dupré i Raventós (1956-2006)

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CASTELL DE LA SUDA, PARADOR NACIONAL DE TURISME (TORTOSA, BAIX EBRE)

Damià Griñó Màrquez, Vanesa Camarasa Pedraza, Helena Kirchner***

Antecedents historiogràfics i planimètrics

La ciutat de Tortosa és una de les antigues ciutats clàssiques catalanes que possiblement ha conservat més intacta bona part del seu nucli històric i la trama urbana medieval que la conformava. Les raons cal buscar-les en qüestions degudes, principalment, a la no proliferació d'una revolució industrial trasbalsadora als segles XIX - XX, com succeí en altres viles i ciutats del país. El coneixement o les referències historiogràfiques que han arribat fins avui dia, fins fa pocs anys, s'han reduït fonamentalment a una bibliografia tradicional, partint dels escrits de Bayerri i el pare O'Callahan, seguida de les aportacions d'historiadors locals com Massip i Miravall, i reedicions de la segona meitat del segle XX.

Seguidament, a les dècades finals del segle XX, i sobretot als inicis del segle XXI, l'accés de noves generacions d'investigadors a la documentació històrica, i la reordenació i major difusió dels fons de l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre ha suposat una millora substancial pel que al coneixement de l'urbanisme històric de la ciutat, així com de la zona del castell de la Suda, ja que per mitjà de plànols antics i documentació fotogràfica anterior als anys 50 del segle XX, es pot observar l'evolució de l'urbanisme del castell en el temps (lãm. 1 i 2).

Per norma general, la historiografia local tortosina i estudiosos que han treballat Tortosa, tradicionalment, han situat els orígens de la ciutat en època ibèrica. Molts cops l'han identificada amb una important població preromana anomenada Hibera, ciutat citada en cròniques antigues, que era capital del territori dels iler-cavons.

El problema bàsic que se'ns presenta es desprèn de la interpretació de les mateixes fonts antigues i sobretot la imprecisa localització de la ciutat en el curs baix de l'Ebre en aquestes fonts. No es pot vincular directament Hibera amb la Dertosa romana. En canvi, sí que tenim un coneixement més gran de la Dertosa romana. S'ha pogut constatar mitjançant diferents excavacions arqueològiques on es pot situar l'inici de la ciutat de Dertosa al segle I aC, així ho

corroboren les primeres dades precises que tenim d'aquesta època que podem trobar en les emissions monetàries de la ciutat, de les quals la més antiga coneguda data de l'època d'August. Així doncs, podem afirmar que des del final del segle I aC Dertosa apareix com a municipi independent, que té una certa – però poc coneguda – continuïtat en època visigòtica. En tot cas, sabem que en aquest moment Tortosa ja era seu episcopal; al museu de la ciutat es conserven algunes restes que, hipotèticament, s'han relacionat amb una catedral de vers el segle VI.

De la Tortosa islàmica, en canvi, tenim informació més precisa gràcies a les diverses descripcions que en van fer els geògrafs àrabs. Sens dubte, la visió més detallada que ha arribat als nostres dies és la que ens va deixar escrita al-Himyari, autor del segle XV que va recollir antigues caracteritzacions i va parlar d'una ciutat que posseïa una alcassaba (la Suda), unes muralles amb els seus portals, unes importants drassanes, una gran mesquita de cinc naus, quatre banys, oratori a l'aire lliure i diversos ravals. Diu:

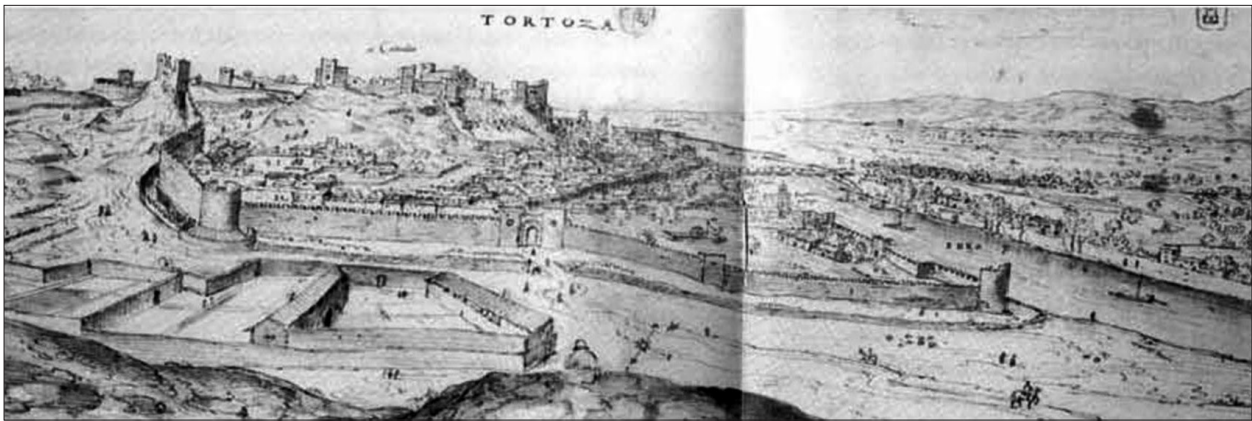
“(Tortosa), se situa sobre el vessant d'una muntanya i té una muralla sòlida. Inclou mercats, llogarets agrícoles, aldees i tallers de manufactura. S'hi construeixen vaixells grans en els quals s'utilitza fusta de les seves muntanyes... L'alcassaba de Tortosa ocupa el cim, en forma plana d'un turó extens. A l'est de l'alcassaba hi ha el *Jabal al Kabt* (muntanya de la cova) que és una muntanya pelada i l'oratori a l'aire lliure. El nucli de l'aglomeració s'estén a l'oest i al nord de l'alcassaba, i està rodejat per una muralla de pedra que va ser construïda pels Omeies seguint el traçat d'un recinte antic. Aquesta muralla és foradada per quatre portes...”

Motivacions de la intervenció arqueològica

Arran del projecte de reforma i adequació del Parador Nacional de Turisme del Castell de la Suda (Tortosa), s'han fet cinc sondeigs arqueològics en el subsòl de la zona d'aparcament i jardins del mateix parador. Aquests sondeigs anaven encaminats a valorar quin era el volum de restes arqueològiques que

* ATICS SL.

** UAB.

Làmina 1: Tortosa des del portal de Vimpeçol o de Remolins, al segle XVI, segons el dibuix de Wijngaerde (1563). S'observa a la part més alta el castell de la Suda. (ACTE-Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre).

hi poguéssim detectar i quina era la potència dels nivells arqueològics, donat el fet que les obres s'havien de fer dins una zona d'expectativa arqueològica molt alta.

Les tasques arqueològiques foren encarregades a l'empresa ATICS SL, sota la direcció tècnica de l'arqueòleg Damià Griñó Màrquez, amb la supervisió tècnica del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, i com a promotor del projecte, Paradors Nacionals de Turisme SA.

Els treballs mecànics es van fer mitjançant una retroexcavadora mixta i una miniexcavadora. S'exhumaren mecànicament els primers estrats de farciment mancats de restes arqueològiques i posteriorment es van excavar de forma manual els estrats i estructures arqueològiques amb l'ajuda d'un equip d'arqueòlegs.

Els treballs arqueològics es van dur a terme mitjançant un equip de tres arqueòlegs: Azuzena Povill, Lourdes Forcades i Pere Martínez; una tècnica arqueòloga, Vanesa Camarasa, i la direcció tècnica de l'arqueòleg Damià Griñó.

Treballs desenvolupats

Els treballs arqueològics varen consistir en cinc sondeigs en el subsòl de la zona d'aparcament i jardins del Parador Nacional de la Suda, quatre dels quals amb unes dimensions de 3 x 3 metres i un últim de 4 x 4 metres (lám. 3).

Tots els sondeigs van proporcionar restes arqueològiques. Per tant, tots cinc es van considerar com a positius, pel que fa a la documentació de restes. El material recuperat correspon a materials ceràmics i a la documentació de restes estructurals, així com murs i paviments, de diferents cronologies. També una zona de necròpolis molt extensa de ritual funerari cristià, que pot estar situada cronològicament entre el segle XIII i segles XVI i XVII.

- Sondeig 1

Es tractava d'un sondeig de 3 x 3 metres de planta quadrada i una profunditat de 2,20 metres aproximadament. El primer estrat documentat responia a la unitat estratigràfica 1000. Corresponia a l'estrat vegetal on creix la gespa del jardí, molt orgànic, de color marró fosc. La seva potència màxima era de 20 cm, no presentava restes arqueològiques. Tot seguit s'exhumaren diferents estrats UE 1001, 1002 i 1003 que pertanyien possiblement a diferents moments constructius derivats de les obres de construcció del Parador Nacional de la Suda a partir de l'any 1974, i sobretot a mesures d'anivellament i adequació del terreny.

Els quatre primers estrats UE 1000, 1001, 1002 i 1003 no presentaven restes arqueològiques destacables. Si sumem les seves potències màximes obtenim 1,40 metres des del nivell de circulació actual. Aquesta seria la potència màxima dels estrats sense presència de restes arqueològiques.

La unitat estratigràfica 1004, amb una potència màxima de 75 cm, ens ha proporcionat restes arqueològiques materials. S'ha recuperat ceràmica d'època medieval que encaixaria majoritàriament en un període cristià, i creiem que podria estar situada cronològicament entre els segles XIV i XV.

El següent estrat respon a la UE 1100, i es correspondria al substrat geològic, format en aquest cas per roca calcària. En el substrat geològic aparegué excavada la unitat estratigràfica negativa UE 1005. Creiem que es tracta d'un forat de pal de planta circular. La presència d'aquest forat de pal ens indicaria que el nivell de circulació entre els segles XIV i XV estava situat gairebé a nivell de la mateixa roca en aquest sector de l'altiplà.

- Sondeig 2

Es tractava d'un sondeig de 3 x 3 metres, de planta quadrada i una profunditat de 1,50 metres aproxima-

Làmina 2: detall del barri de Sant Jaume on s'observa la fortificació de la Suda a partir de Garcia de Mendoza (1642). (ACTE).

dament. Aquest estava situat en un lateral de l'aparcament central del Parador (làm. 4).

El primer estrat documentat era el mateix paviment de formigó de la zona d'aparcament actual i respon a la UE 2000, amb una potència màxima de 15 cm. Segueix la UE 2001, que era la preparació del paviment de formigó, constituït per grava de gra gruixut compactada i una potència màxima de 10 cm. Seguidament aparegué la UE 2002, que pertanyia a un paviment de pissarra fina d'un gruix d'entre 3 i 5 cm, probablement de cronologia contemporània anterior a la construcció del Parador Nacional l'any 1976. La unitat estratigràfica 2003 responia a un estrat format per runa constructiva i terra de consistència compacta, d'una potència màxima de 40 cm. Tots aquests estrats i paviments, sense interès arqueològic, no presentaven restes arqueològiques rellevants. Si sumem les seves potències obtenim 75 cm respecte al nivell de circulació actual, que correspon al paviment de l'aparcament actual del Parador Nacional.

A partir de la unitat estratigràfica 2004, que corresponia a un estrat de coloració fosca i textura compactada, aparegué gran quantitat de material ceràmic d'època medieval que probablement pertanyia a períodes cristians. Hi destaca la presència de ceràmica del tipus verd i morada, característica dels segles XIII i XIV.

La presència islàmica en aquest sondeig apareix a partir de l'estrat 2014. Es tracta d'un nivell de coloració fosca amb taques verd fosc i algun fragment o nòdul de morter de calç blanca. Presenta ceràmica d'època islàmica d'una cronologia estimada dels segles XI i XII. La ceràmica representativa d'aquest estrat és probablement de tipologia denominada de

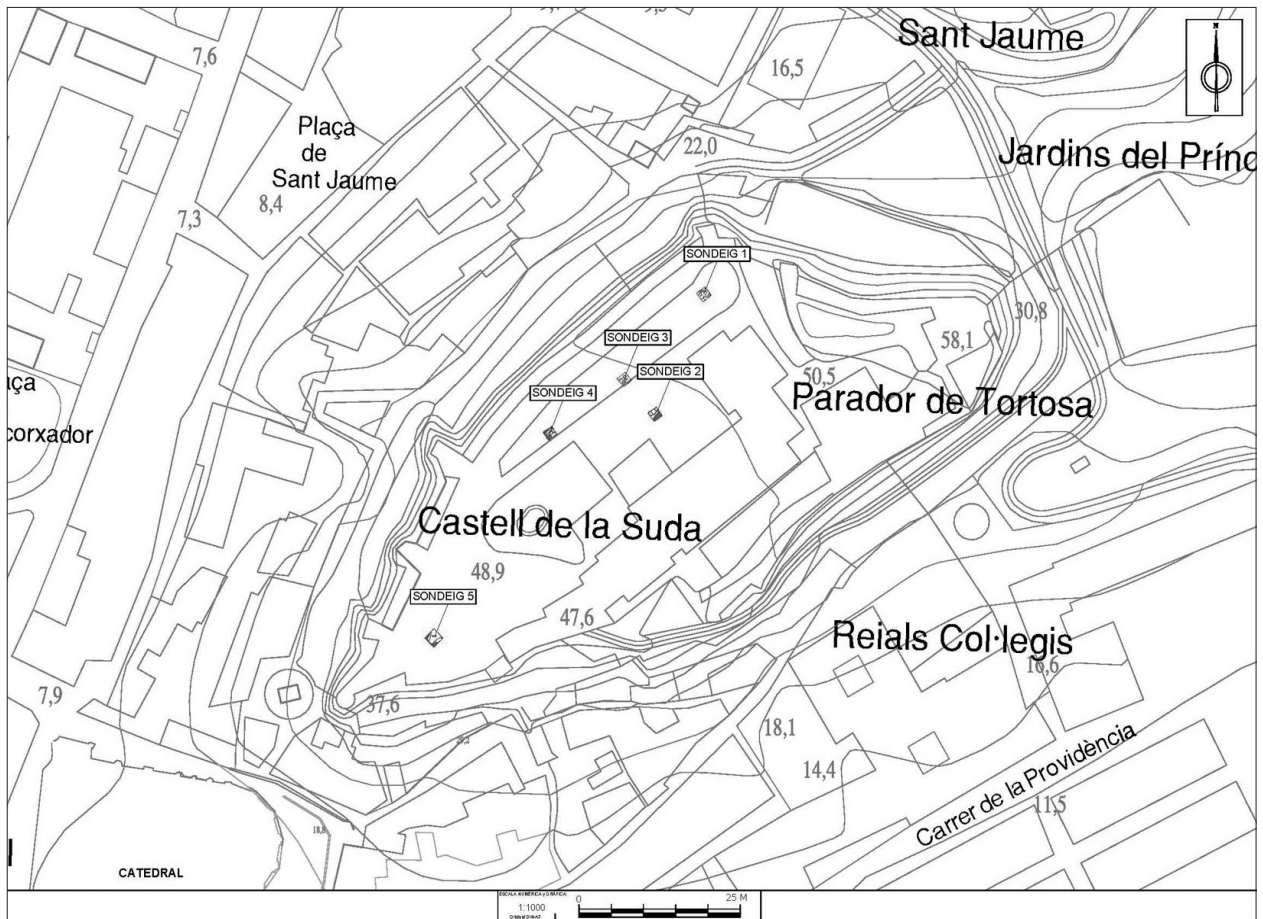
corda seca parcial, vora de gerreta pintada amb línies primes, vidriat verd amb estampilles, vores de safà melades, que tot plegat creiem que ens aproxima més a un segle XII. Aquesta tipologia ceràmica és típica del període islàmic d'aquesta zona.

En aquest mateix estrat es presentaren excavades les unitats funeràries UF1, UF2, UF3, UF7 i UF8. Aquestes tombes corresponien al ritual funerari cristià, tombes en fossa simple amb l'individu dipositat en posició de decúbit supí i possiblement encabits en caixa de fusta, ja que hem documentat claus de ferro al voltant de les UF1 i UF7. Aquest tipus de tombes poden tenir un ventall cronològic gran, ja que poden trobar-se en contextos de mitjan segle XIII i fins ben transcorregut els segles XVI - XVII.

També hem d'esmentar la presència d'estructures: UE 2005, UE 2006. La UE 2005 responia a una construcció de forma rectangular composta per morter de calç ataronjat i pedres de dimensions petites i mitjanes. Tenia una base formada per pedres de dimensions grans en sec que responia a la UE 2006. La seva cronologia és medieval, però no podem matisar de quin segle en concret, a falta de materials ceràmics associats a l'estructura.

- Sondeig 3

Situat a la zona de jardí, presentava unes dimensions de 3 x 3 metres i una planta quadrada (làm. 5 i 6). El primer estrat documentat responia a la unitat estratigràfica 3000. Es tractava de l'estrat vegetal, molt orgànic, de color marró fosc. La seva potència màxima era de 20 cm i no presentava restes arqueològiques.

Làmina 3: plànol de situació dels sondeigs arqueològics. Autor: José Ignacio Jiménez Gondón. ATICS SL.

El següent estrat exhumat responia a la UE 3001, tenia una potència màxima de 50 cm i estava compost per runa constructiva i terra de color marró clar. Aquest estrat no presentava restes arqueològiques. Seguidament exhumarem la unitat estratigràfica UE 3002, molt similar a l'estrat anterior. L'única característica que els diferenciava era que la UE 3002 presentava runa constructiva actual en major quantitat potser que la que formava la UE 3001. Aquest estrat tenia una potència màxima de 55 cm. Els tres primers estrats UE 3000, UE 3001 i UE 3002 no presentaven restes arqueològiques destacables. Si sumem les seves potències màximes obtenim 1,25 metres des del nivell de circulació actual. Aquesta seria la potència màxima dels estrats sense presència de restes arqueològiques.

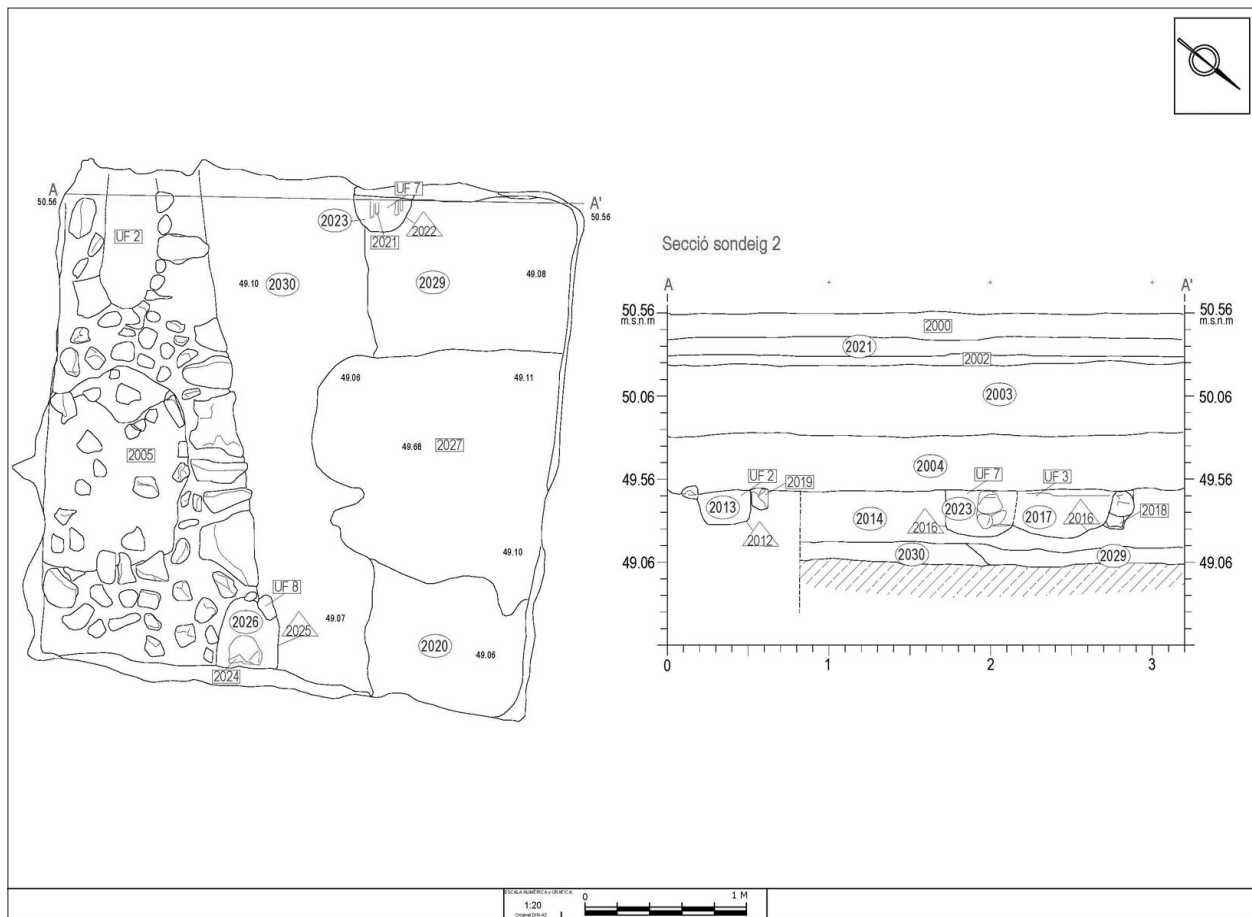
L'estrat UE 3003 presentava una coloració marró fosca i tenia una consistència compacta. La seva potència màxima era de 50 cm. Es documentaren restes ceràmiques medievals d'una cronologia estimada dels segles XIII - XV. Seguidament aparegué la UE 3004, similar a l'anterior en coloració, però d'una consistència compacta. Aquest estrat presentava una potència màxima de 90 cm i estava per sobre del substrat geològic, que en aquesta zona és roca. La ceràmica recuperada, vidriats verds melats, corda seca parcial, gerreta vermella, verd i morat, la podem situar entre els segles XI a XII, encara que en conjunt podríem

situar-la millor dintre del segle XII, en ple període islàmic. Podem dir també que en aquest estrat aparegueren excavades les unitats funeràries UF4, UF5, UF6 i UF9, que participaven del ritual funerari cristià. Probablement es tractava de sepultures de caixa de fusta (taüt), ja que es va localitzar un gran nombre de claus de ferro al voltant dels individus.

També s'ha de recalcar la presència d'una sitja de dimensions considerables. Aquesta sitja responia a la UE 3021 i estava excavada directament al substrat geològic (roca). Es presentava reblerta per 6 estrats de farciment diferenciats. En aquests estrats es va recuperar un gran nombre de peces ceràmiques, com lluernes, gerres i olles, entre moltes altres formes. Aquesta ceràmica pertany a una tipologia específica que podríem englobar en una cronologia estimada dels segles XI-XII, període islàmic ple. És indicatiu el fet que la sitja es presentava excavada directament a la mateixa roca: un altre fet que ens demostra que el nivell de circulació entre els segles XI-XII se situava pràcticament a la mateixa roca.

- Sondeig 4

Situat a la zona de jardí, presentava unes dimensions de 3 x 3 metres i planta quadrada. El primer

Làmina 4: planta i secció del sondeig 2. Autors: Damià Grifó Màrquez i José Ignacio Jiménez Gordón.

estrat documentat responia a la unitat estratigràfica 4000. Es tracta de l'estrat vegetal del jardí, orgànic i de color marró fosc. La seva potència màxima era de 20 cm, i no presentava restes arqueològiques. El següent estrat exhumat responia a la UE 4001. Es tractava d'un nivell format per runa constructiva contemporània i terra de color marró clar. Presentava una consistència compacta. La seva potència màxima era de 50 cm, sense interès arqueològic. Seguidament aparegué la UE 4002, que pertanyia a un paviment de calç blanca fina d'un gruix d'entre 3 i 5 cm, probablement de cronologia moderna, dels segles XVII-XVIII. La unitat estratigràfica 4003 pertanyia a un estrat format per runa constructiva, de consistència compacta i una potència màxima de 40 cm. No presentava restes arqueològiques significatives.

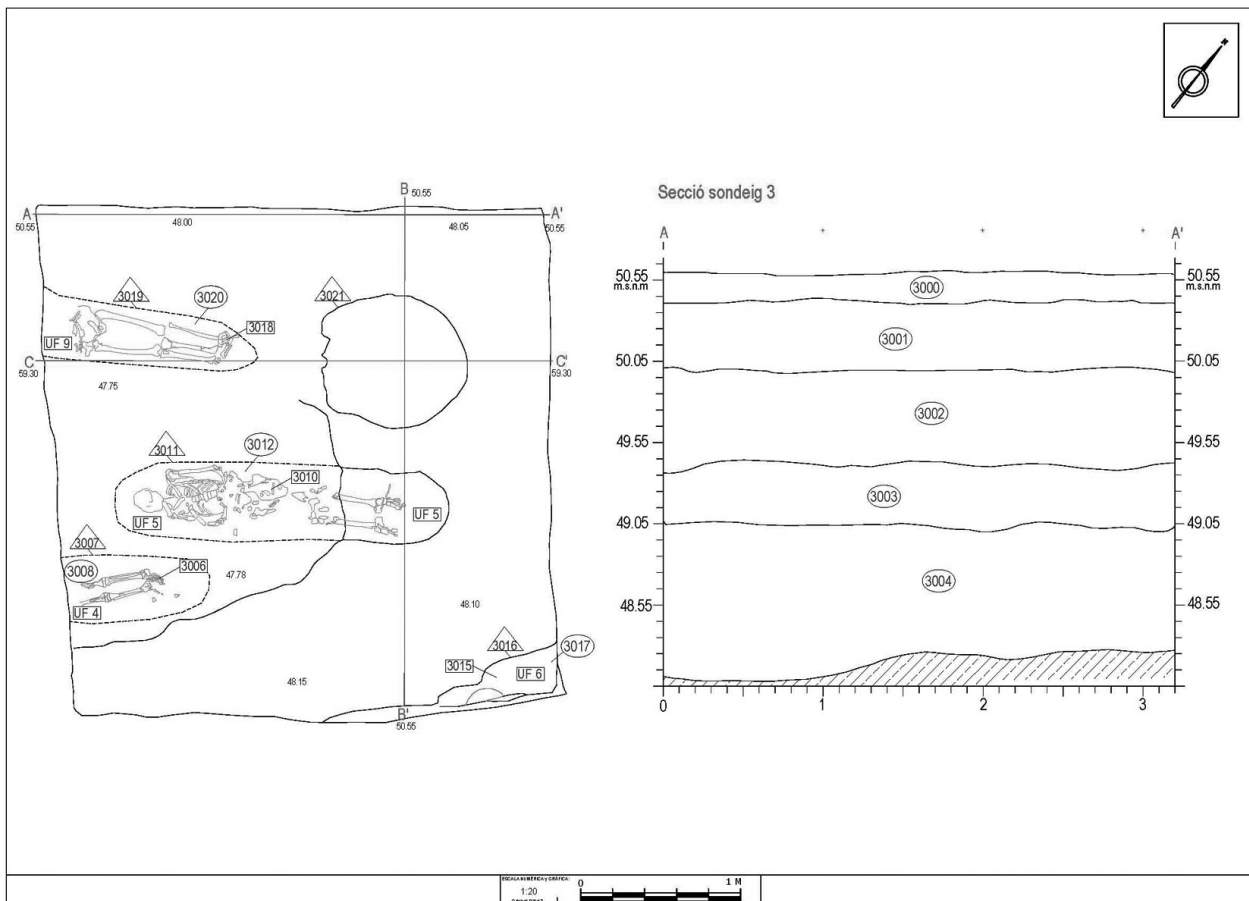
Els dos primers estrats UE 4000 i UE 4001 no presentaven restes arqueològiques destacables: Si sumem les seves potències màximes, obtenim 60 cm des del nivell de circulació actual. Aquesta seria la potència màxima dels estrats sense presència de restes arqueològiques.

Es documentà seguidament el paviment UE 4002, el mur UE 4014 i l'estrat de farciment UE 4003, que tenen una cronologia de segle XVII - XVIII. La UE 4004 responia a una coloració marró fosca de

consistència compacta. Hi aparegueren restes ceràmiques de cronologia baixmedieval, igual que a l'estrat UE 4005.

La UE 4006 semblava un nivell d'ús o amortització situat immediatament per sobre del paviment UE 4007, que era un paviment format per un empedrat unit amb morter de calç de coloració blanca. També es documentà el mur UE 4012, construït amb pedres de dimensions mitjanes unides entre elles amb un morter de matriu argilosa. Tant el mur UE 4012 com el paviment UE 4007 estaven amortitzats per estrats amb material arqueològic islàmic, concretament ens referim als estrats UE 4006 i 4005. La ceràmica exhumada en aquests estrats la podríem situar al segle XII majoritàriament, encara que també apareixen formes que podrien ser del segle XI. La corda seca parcial, els melats, les nanses cargolades, els vidriats verds i melats, la vora d'olla amb vidriat intern verd, un fragment informe amb estampilla... En conjunt recorden més a contextos ceràmics típics del segle XII. En canvi, també apareixen peces que poden situar-se al segle XI: vidriat blanc, una vora recta amb nansa de cadaf, base de safà amb verd i morat, i una vora recta pintada de gerreta.

El fet de documentar elements constructius d'època islàmica, com poden ser el mur UE 4012 i el pavi-

Làmina 5: planta i secció A-A' del sondeig 3. Autors: Damià Griñó Màrquez i José Ignacio Jiménez Gordón.

ment UE 4007, ens demostra l'existència edificacions en el cim d'aquest altipla amb una cronologia de segle XII. No podem dir de quina construcció es tracta ja que no s'ha excavat suficient extensió per poder determinar-ho, però sí que podem recordar les fonts escrites antigues, com és la descripció de la Tortosa musulmana de al-Himyari, on parla explícitament del turó de la Suda:

“...L'alcassaba de Tortosa ocupa el cim, en forma plana, d'un turó extens. A l'est de l'alcassaba hi ha el *Jabal al Kabt* (muntanya de la cova), que és una muntanya pelada i l'oratori a l'aire lliure. El nucli de l'aglomeració s'estén a l'oest i al nord de l'alcassaba ...”

Una alcassaba és un recinte fortificat dins d'una població emmurallada, amb funció de defensa militar. Conseqüentment creiem que les estructures documentades al sondeig 4 pertanyen a estances internes de l'alcassaba de Tortosa.

- Sondeig 5

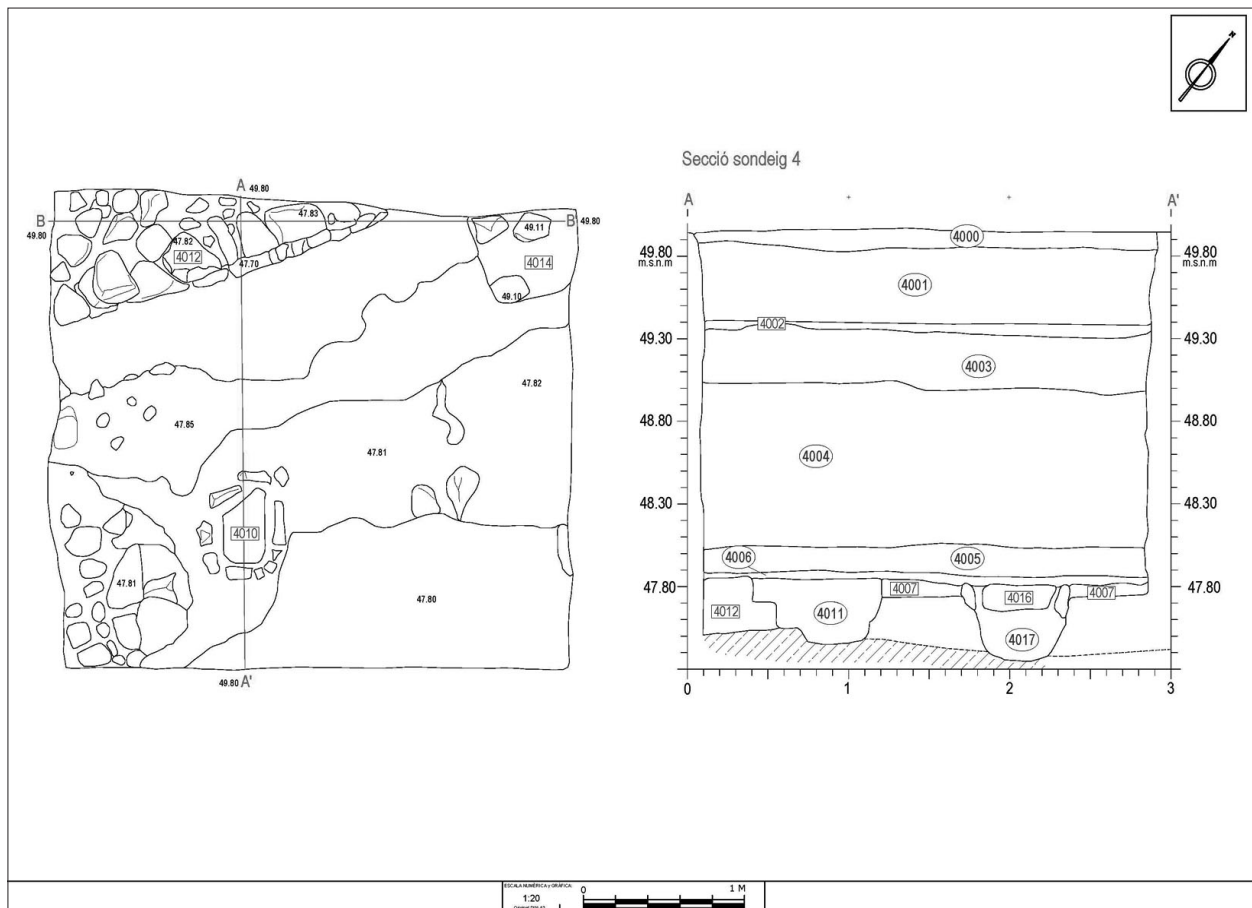
Es tractava d'un sondeig de 4 x 4 metres de planta quadrada. Estava situat en un lateral de la zona d'aparcament del Parador. Era el sondeig amb més potència de tots. Presentava una potència màxima

de 4 metres, i els primers 4 estrats no tenien restes arqueològiques. Eren els estrats UE 5000, UE 5001, UE 5002 i UE 5003. Els estrats UE 5004, UE 5009 i UE 5010 presentaven restes arqueològiques, amb presència de ceràmica baixmedieval. També aparegueren, en aquest sondeig, tres unitats funeràries UF10, UF11 i UF12 i dos murs de cronologia baixmedieval.

Les produccions ceràmiques

Les diferents UE que constituïen el rebliment de la sitja (UE 3021) no es diferencien cronològicament. El gruix de les peces que poden ser datades se situen principalment al segle XI (verd i manganès, melat amb decoració al manganès, gerretes de vora recta pintades) (fig. 2, núm. 1, 2, 3, 5) i a la primera meitat del XII (corda seca parcial, engalba vermella, gerreta de coll alt exvasat) (Fig. 2, núm. 3). Altres formes tenen una presència de més llarga durada, com les olles i les gerres (Fig. 1 núm. 1,2,3,4,5).

D'olles n'hi ha de dos tipus, les que presenten una vora recta doblegada enfora, coll de parets convexes amb estries (Fig. 1, núm. 1,3), amb abundants paral·lels a tot el *sarq* al-Àndalus -datades al segle XI a València (LERMA 1990, 166), al XII i primer terç

Làmina 6. Secció B-B' i C-C' del sondeig 3. Autors: Damià Griñó Màrquez i José Ignacio Jiménez Gordón.

del XIII a Dènia (GISBERT *et alii* 1992)- i les que tenen la vora doblegada enfora però amb el coll pràcticament inexistent. Alguns exemplars presenten estries decoratives a la part superior de la panxa. Al portal de Magdalena de Lleida n'hi ha en els dos nivells distingits i, per tant, amb una cronologia extensa que va des de finals del X a mitjan XII, però presenten vidriat interior. També les trobem a Balaguer (GIRALT 1987). Ambdós tipus són habituals a Tortosa (MARTÍNEZ 1997).

De gerres n'hi ha de dos tipus, les que tenen la vora de secció triangular (fig. 1 núm.4) i les que la tenen motllurada (fig. 2, núm.5), ambdues molt habituals en els registres tortosins (CURTO 1997; MARTÍNEZ 1997).

Les gerretes de dues nanses, amb vora recta, coll cilíndric a vegades lleugerament bombat, decorades amb línies pintades amb òxid de ferro sota la vora i a la part superior de la panxa (Fig. 2, núm. 1), tenen paral·lels en les gerretes i cadafs de Balaguer, on hi ha una producció local de gerretes amb motius decoratius molt semblants, però amb les nanses subjectades a la part superior del coll. En aquest lloc han estat datades a la segona meitat de l'XI (ALÒS; SOLANES COORD. 2010). A Lleida, al portal de Magdalena, no trobem aquesta forma exactament igual, tot i que la núm.10 del nivell, datat a finals de l'XI i primer terç del XII (LORIENTE 1992, 91) s'hi

acosta bastant. A d'altres llocs de la Península es daten en època califal, com al País Valencià (LERMA 1990, 167; ESCRIBÀ 1990, 91; ROSSER *et alii* 1993) o a Almeria (DOMÍNGUEZ *et alii* 1987). En una síntesi sobre les cronologies de les formes *emirals* i califals (ACIÉN *et alii* 1995) es considera aquesta forma com a típicament califal.

Es troben alguns fragments d'un tipus de gerreta, amb perfil fragmentari, caracteritzada per una vora recta aprimada, parets del coll divergents i rectes, primes, apèndixs o protuberàncies decoratives a les nanses i recoberta d'engalba vermella que són habituals també en altres punts de Tortosa (vegeu comunicacions en el mateix congrés sobre el carrer Montcada i la plaça de l'Absis). Al portal de Magdalena de Lleida apareixen en els dos nivells distingits i per tant tenen una cronologia que comença a finals del X i s'allarga fins a mitjan XII. Igualment, a la plaça de Nostra Senyora de la Cinta, aquest tipus ceràmic apareix en els diferents nivells distingits entre el segle X i mitjan XII (CURTO *et alii* 1986). Pel Pla d'Almatà (Balaguer) se li ha donat una cronologia de finals del segle XI (ALÒS; SOLANES COORD. 2010). La gerreta de vora recta bisellada a l'interior, coll cilíndric i més alt que la panxa, nanses enganxades a la vora i força sobresortints, s'acosta al tipus 334, situat al segle XI, de la tipologia de formes *emirals* i califals del sud-est d'al-Àndalus (ACIÉN *et alii* 1995).

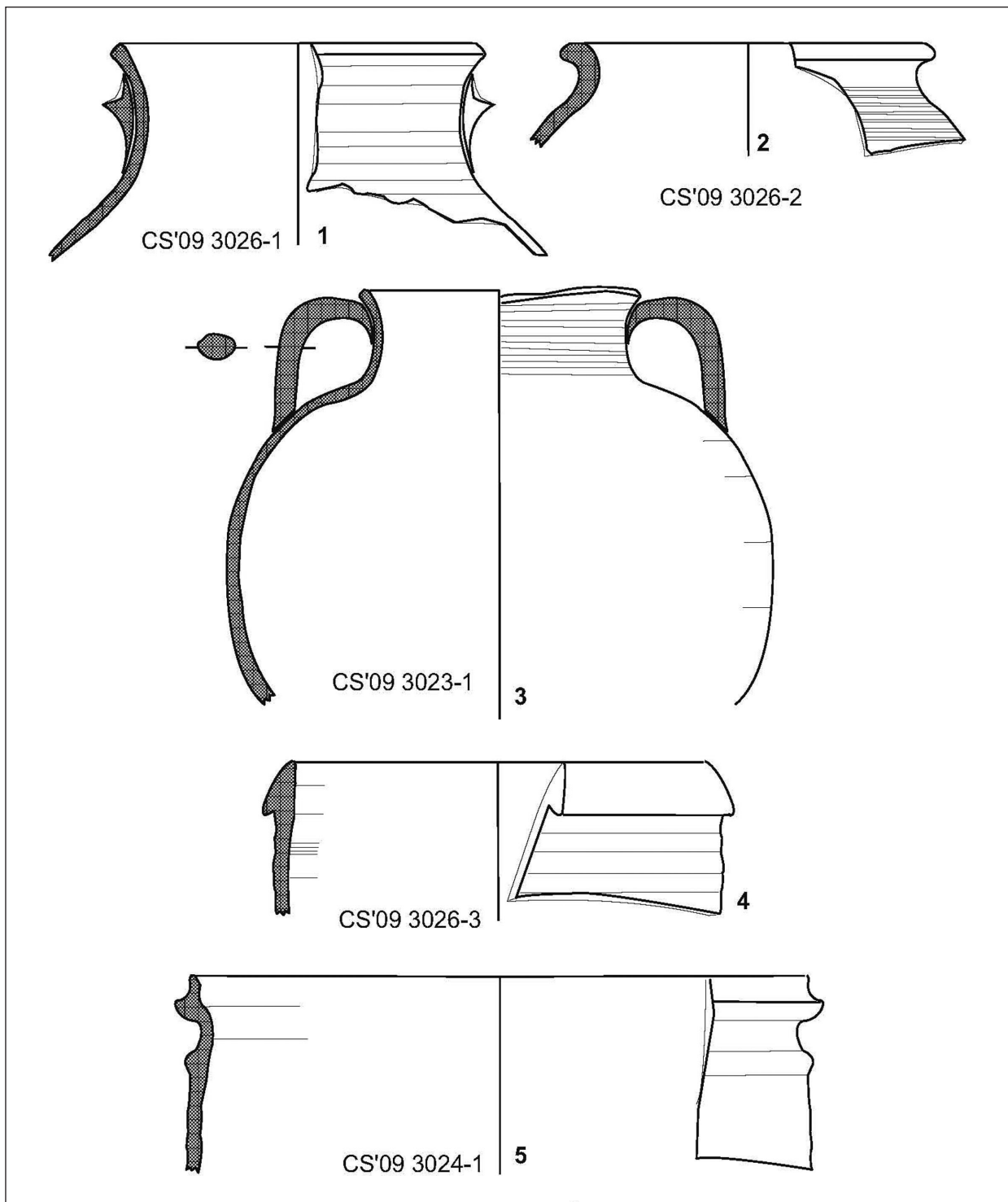

Fig. 1: Olles i gerres: n°1 olla amb coll exvasat i acanaladures marcades, n°2 olla de vora doblegada enfora amb estries a la part superior de la panxa, n°3 olla amb coll exvasat i acanaladures marcades, n°4 gerra de vora de secció triangular, n°5 gerra de vora motllurada.

Finalment són significatius cronològicament els fragments de safas amb vidriat melat i decoració en manganès (Fig. 3 núm. 1,2) que a Lleida, per exemple, han estat datats al segle XI o la primera meitat del XII (GALLART; GARCÉS 1987, 640, 644; Garcés *et alii* 1986, 317, 327). A Balaguer també es daten al segle XI amb prolongacions al XII (GIRALT 1987). En canvi, a Benetússer, es van datar en la segona meitat del X algunes safes amb vidriat melat i decoració al manganès, però que no tenen

el perfil trencat per una carena, sinó que les parets de la panxa són convexes i contínues (ESCRIBÀ 1990). Al carrer Montcada de Tortosa (vegeu la comunicació en el mateix congrés), aquest tipus de safes amb vidriat melat i decoració al manganès, sovint amb perfil trencat, són particularment abundants.

Així, doncs, tenint en compte els paral·lels propers geogràficament esmentats, creiem que les

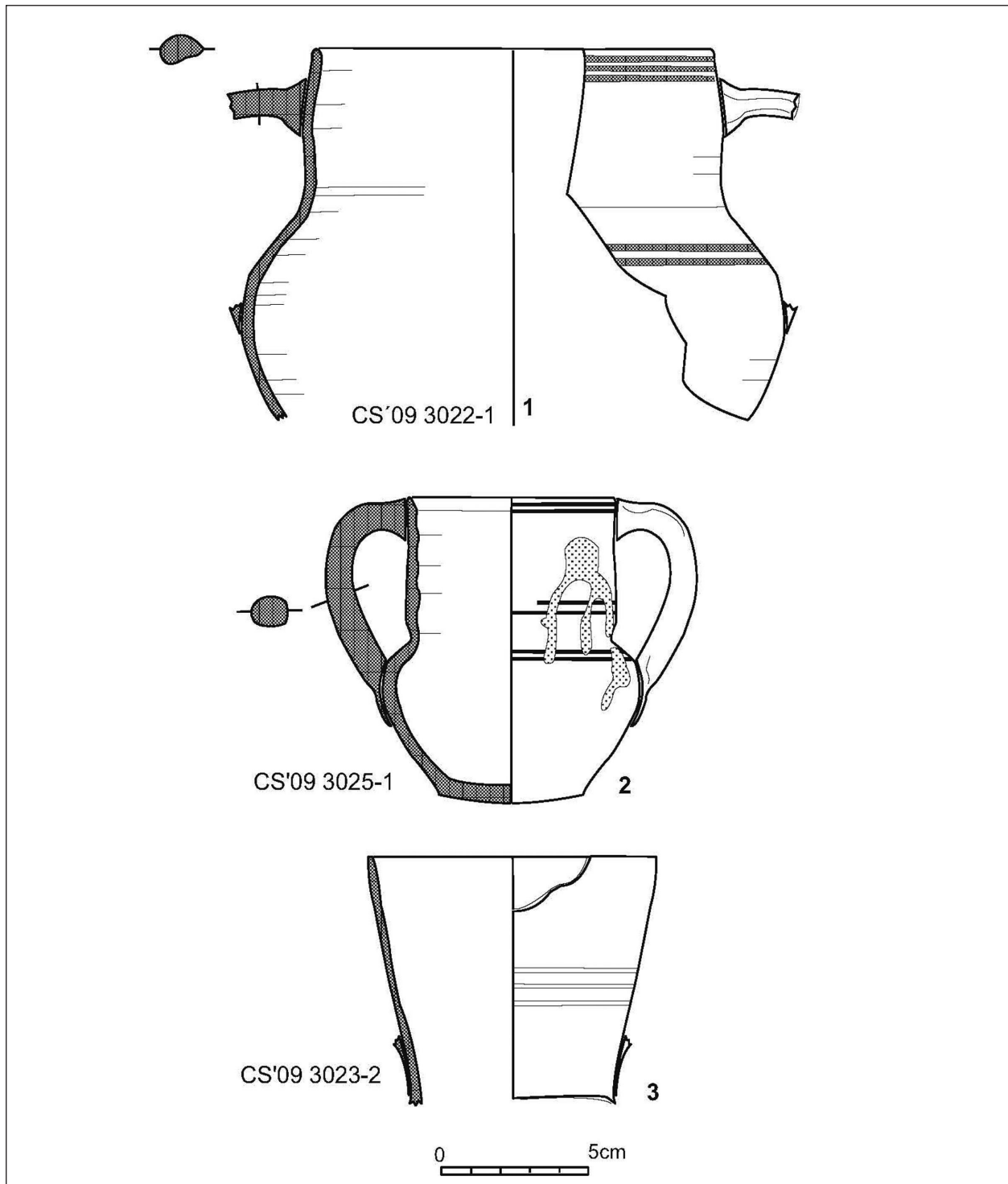

Fig. 2: Gerretes: n°1 gerreta de coll lleugerament abombat pintada a l'òxid de ferro, n°2 gerreta de coll recte, vora billesada a l'interior, nanses enganxades a la vora i ala part superior de la panxa, base lleugerament convexa, línies pintades al manganès, taques de vidriat verd, n°3 gerreta de coll alt de parets exvasades, vora recta, arrencament de nansa a la base del coll, estries decoratives.

podem datar al segle XI i potser amb perdurabilitat a la primera meitat del XII. Altres fragments de safra són més difícils de datar: el núm. 3 té restes de decoració en verd i manganès, el núm. 4 té vidriat melat i el núm. 5, amb vidriat blanc i una taca en verd (fig.3). Cap d'aquests fragments altera la cronologia que podem atorgar al conjunt entre finals del XI i principis del XII. del XII.-

Conclusions

Vistos els cinc sondeigs arqueològics que es dugueren a terme als jardins i a l'aparcament del Parador Nacional de la Suda (Tortosa) considerem positius els seus resultats pel que fa a la troballa de restes arqueològiques en tots els sondeigs. Les restes arqueològiques pertanyen a diferents tipologies i cronologies. Recalquem la importància arqueològica de la zona i el fet que

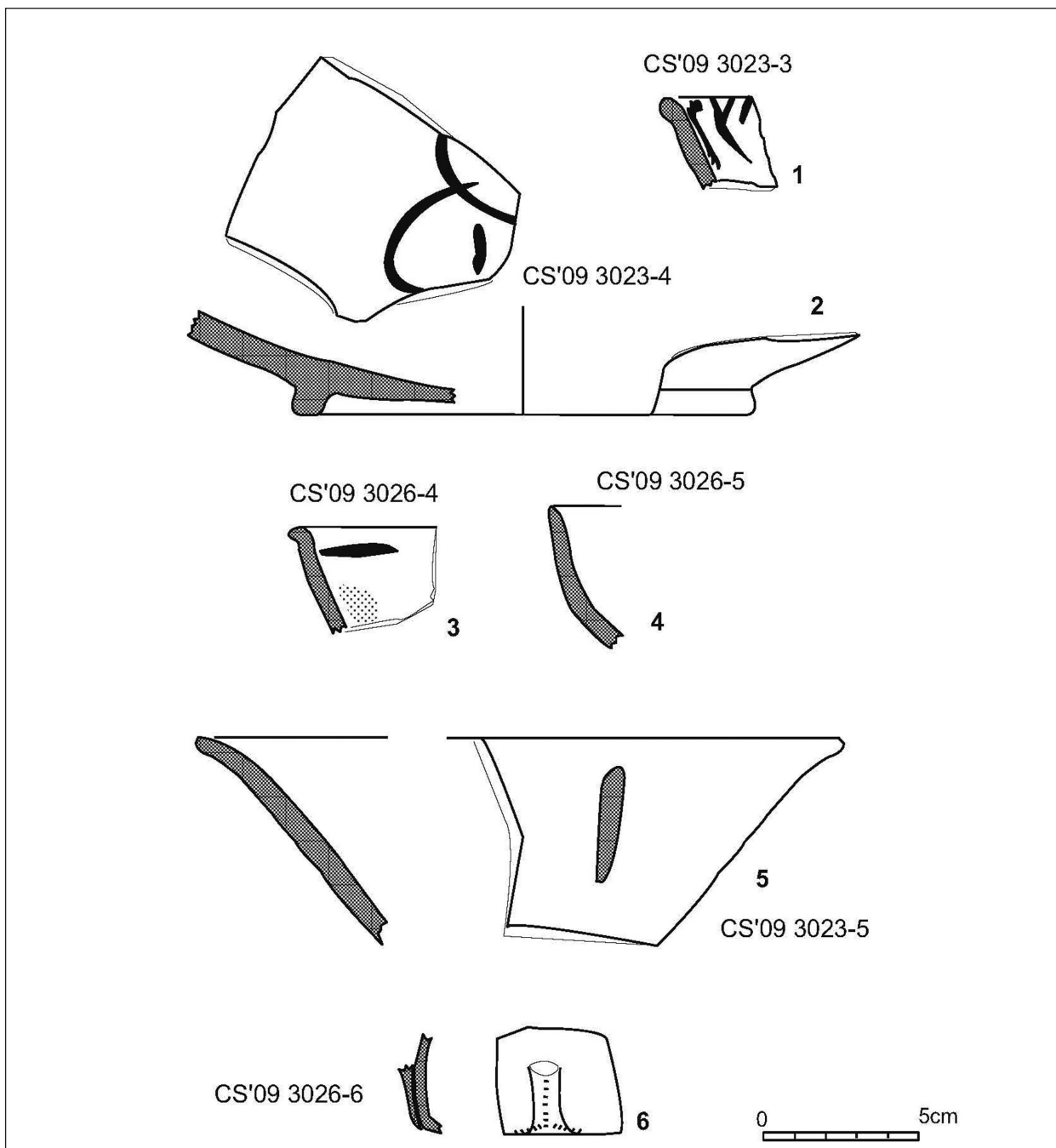

Fig. 3: Safes i indeterminada: n°1 vora amb engruiximent extern, vidriat melat i decoració a l'òxid de manganès, n°2 base de peu anular, vidriat melat i decoració a l'òxid de manganès, n°3 vora amb engruiximent extern, decoració en verd i manganès sobre blanc, n°4, vora recte amb vidriat melat, n°5 vora recta lleugerament inclinada enfora, vidriat blanc amb taca de vidriat verd exterior; n°6 forma indeterminada de petit tamany; base plana amb arrencament de nansa formant una cassoleta, amb decoració incisia, no sembla una llàntia.

ens caldria una excavació en extensió a fi de valorar de manera conjunta els resultats que hem obtingut de manera parcial. No obstant això, els objectius inicials de fer una valoració arqueològica de la zona han donat resultats clarament positius (GRIÑO i CAMARASA 2009).

- Segles XVI, XVII i XVIII

Com a exemples d'aquestes cronologies tenim els estrats arqueològics UE 4003 i un mur UE 4014 en el sondeig 4. Finalment tenim el sondeig 5, en el

qual s'han localitzat estrats del segle XVI, com pot ser la UE 5004, i també tres unitats funeràries que en aquest cas podrien també estar situades cronològicament al segle XVI.

- Segles XIII, XIV i XV

Apareixen restes arqueològiques d'aquestes cronologies en els sondeigs 2, 3, 4 i 5. En el sondeig 2 apareixen estrats com la UE 2004, estructures com la UE 2005 i 2006 i zona de necròpolis, amb un total

de 5 unitats funeràries diferenciades. En el sondeig 3, tenim l'estrat UE 3003 i quatre unitats funeràries diferenciades. Considerem aquesta zona com a zona de necròpolis, igual que les tombes del sondeig 2. És probable que aquestes puguin tenir una cronologia estimada que situem entre els segles XIII i XV. En el sondeig 4 tenim representades aquestes cronologies a l'estrat UE 4004, amb l'aparició de ceràmica característica del segle XIII i XIV. Finalment tenim el sondeig 5, els murs UE 5008 i 5006 i l'estrat UE 5009 que presenten una cronologia estimada dels segles XIV-XV.

- Segles XI i XII

Aquestes cronologies estan representades en tots els sondeigs que s'han dut a terme. Es tracta del període d'ocupació islàmica, en el qual Tortosa era una ciutat molt important d'al-Àndalus. S'anomena també període andalusí. La ceràmica apareguda és molt representativa i té una tipologia diferent de la ceràmica cristiana del mateix període.

En el sondeig 2, tenim els estrats UE 2014, UE 2029 i UE 2030, amb ceràmica representativa d'aquesta cronologia, com pot ser la ceràmica de corda seca. També es va localitzar un paviment que respon a la UE 2027. En el sondeig 3, tenim l'estrat UE 3004, amb ceràmica abundant andalusina. Però possiblement la resta més representativa és la localització i documentació de la sitja UE 3021, que està reblerta per sis estrats diferenciats. Aquests nivells de farciment presenten ceràmica molt abundant i característica del segle XI. En el sondeig 4 apareixen estrats d'amortització i d'ús, com pot ser la UE 4005 i 4006. També tenim restes estructurals com el mur UE 4012 i el paviment UE 4007. En el sondeig 5 apareix l'estrat 5010, el qual creiem que pertany també a aquestes cronologies.

Analitzats els resultats obtinguts en els cinc sondeigs, podem assegurar una presència humana consolidada i pràcticament ininterrompuda a partir del segle XI dC fins als nostres dies. L'ocupació del cim d'aquest promontori natural, on actualment està ubicat el Parador Nacional de Turisme de Tortosa, possiblement s'inicià al segle IX-X, amb la construcció d'una fortalesa o petita talaia de caràcter defensiu, que tingué diferents reformes estructurals durant els següents segles de domini islàmic de la zona fins pràcticament el segle XII. Ja en època cristiana, es reaprofità part de la fortalesa islàmica i es transformà a les necessitats de la nova organització social cristiana. Posteriorment, al segle XVI, es reformà la muralla i adquirí l'aspecte actual. Cal dir també que la construcció del Parador Nacional de Turisme l'any 1974 va afectar directament part del subsòl del turó de la Suda, almenys a la zona que ocupa l'edificació actual del Parador i conseqüentment les restes arqueològiques que podien persistir fins aleshores.

Bibliografia

- ABRIL, J. (1928). *Un capítol de la meua actuació a Tortosa*. Edició de 1985 a cura de Ramon Miravall, Ed. Dertosa, Tortosa.
- ALMUNI, V. (2005). «La catedral romànica de Tortosa. Aproximació documental a la seva història» A: *Recerca*, 8, Arxiu Històric Comarcal de les Terres del Ebre i Centre d'Estudis Comarcals del Baix Ebre, p 211-250.
- BAILA, M.A. (1999). *La ciutat de Tortosa: evolució de l'espai urbà: de la Dertosa romana a la ciutat vuitcentista*. Vinaròs, Ed. Antinea.
- FABREGAT, E. (1997). «El creixement urbà de Tortosa: 1730-1850». *Recerca*, 2, Tortosa.
- GARCÍA BIOSCA, J.E.; GIRALT, J.; LORIENTE, A.; MARTÍNEZ, J. (1998). «La gènesi dels espais urbans andalusins (segles VIII-X): Tortosa, Lleida i Balaguer». A: *L'Islam i Catalunya*, Barcelona, p. 137-165.
- GRIÑO, D.; CAMARASA, V. (2009). *Informe preliminar del control i excavació arqueològica de l'urbanització del Portal dels Romeus, Plaça de l'Absis, carrer Capellans, la Suda i Costa de Capellans (Tortosa, Baix Ebre)*. Inèdit.
- MONTANÉS, C. (2007). El procés de fortificació andalusina a les terres de l'Ebre. *Recerca*, 11.
- **Bibliografia específica.**
- ACIÉN, M.; CASTILLO, F.; FERNÁNDEZ GUIRADO, M.I.; MARTÍNEZ MADRID, R.; PERAL, C.; VALLEJO, A. (1995). «Evolución de los tipos cerámicos en el S.E. de Al-Andalus». *La Céramique Médiévale en Méditerranée Occidentale*, Rabat, pp.125-139.
- ALÒS, C., SOLANES, E. coord. (2010). *Catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera*. Balaguer.
- CURTO, A. (1997). «Jaciment de la plaça de la mare de Déu de la Cinta». A: *Catalunya Romànica*, vol. 26, p.159
- CURTO, A.; LORIENTE, A.; LANDIN, M.R.M.; ROS, E. (1986). «Els nivells islàmics en l'excavació en la plaça de Ntra. Sra. De la Cinta o de l'Olivera de la ciutat de Tortosa (Tarragona)». A: *I Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. III, p. 99-112.
- DOMÍNGUEZ, M. ; MUÑOZ, M.M. ; RAMOS, J.R. (1987). «Madinat al-Mariyya. Estudio preliminar de las cerámicas aparecidas en sus atarazanas». A: *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol.II. Madrid, p. 567-577.
- ESCRIBÀ, F. (1990). *La ceràmica califal de Benetússer*. València

GALLART, J.; GARCÉS, I. (1987). «Excavaciones en la calle Mayor de Lleida: nuevos datos para el conocimiento de la ciudad musulmana». A: *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol.II, Madrid, p. 637-648

GARCÉS, J.; GIRALT, J., MIRO, J.M. (1986). «Excavaciones en el lado norte de la iglesia de Sant Martí (Lleida). Época andalusí y medieval». A: *I Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol.IV, p.313-330. Zaragoza

GIRALT, J. (1987). «La cerámica islámica de Balaguer (Lleida)». *Boletín de Arqueología Medieval*, 1, p.25-37.

GISBERT, J. *et alii* (1992). *La cerámica de Daniya (Denia). Alfares y ajuares domésticos de los siglos XII-XIII*. Valencia.

KIRCHNER, H. (2002). *La ceràmica de Yàbisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*. Govern Illes Balears, Eivissa.

LERMA, J.V. (1990) «Ensayo de cronología». A: LERMA, J.V.; GUICHARD, P.; BAZZANA, A.; SOLER, M.P.; NAVARRO, J.; BARCELÓ, C. *La cerámica islámica en la ciudad de Valencia. II, Estudios*. València, p.163-167.

LORIENTE, A. (1992). *L'antic portal de la Magdalena*. Lleida

MARTÍNEZ, J. (1997). «Ceràmica andalusina de Tortosa». *Catalunya Romànica*, vol. 26, p.161-164

ROSSER, P.; QUILES, I.; ROSSELLÓ, N. (1993). «La ciudad de Alicante y la arqueología del poblamiento en época medieval islámica». *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol.II.Alacant, p.115-122.